

Kapitola 1

Spoločnosť a vzdelávanie

Premena regiónu, do ktorého patrí aj Slovenská republika, smerom k pluralitnej demokracii a trhovej ekonomike je sprevádzaná hlbokými ekonomickými, sociálnymi a politickými zmenami. Zmena prináša vždy potrebu nových vedomostí, schopností a zručností. V našej spoločnosti existuje inštitúcia, ktorá vznikla, aby napĺňala tieto potreby. Je ňou škola.

V tejto kapitole sa budeme zaoberať najmä vzťahom spoločnosti a vzdelávania. Mnohé charakteristiky spoločnosti pôsobia na vzdelávací systém zvonka a možnosť ovplyvniť ich je v krátkom, či strednodobom horizonte obmedzená. Vzdelávací systém sa im preto musí do veľkej miery prispôbiť a napĺňať tak potreby dané spoločnosťou a jej zmenami.

Spoločenské zmeny sa však netýkajú len postkomunistických tranzitívnych štátov. Dokument Európskej únie „Biela kniha – vyučovanie a vzdelávanie, smerom k učiacej sa spoločnosti“ identifikuje tri faktory zmeny ovplyvňujúce fungovanie spoločnosti a zároveň kľúčovú úlohu vzdelávania v meniacej sa spoločnosti. Sú nimi nástup informačnej spoločnosti, stupeň vedecko-technickej vyspelosti a globalizácia ekonomiky. Tieto tri charakterové črty dnešnej doby kladú pred ľudstvo nové výzvy. Odpoveďou na ne je vízia učiacej sa spoločnosti, kde úlohou vzdelania je poskytovať dostatočnú základňu pre ďalší rozvoj vedomostí a ponúkať cestu k zaradeniu sa do ekonomického a sociálneho života. Zároveň naznačujú základné smery nového vnímania vzdelávania a jeho úlohy v spoločnosti. Zapájanie informačných technológií do vyučovacieho procesu, podpora a orientácia na získavanie nových vedeckých poznatkov

a prepojenie vzdelávania a trhu práce sú významnými stratégiami dnešného európskeho školstva.

Globalizácia formuje novú podobu spoločnosti - tzv. učiacu sa spoločnosť (learning society). Takisto transformuje podobu práce a zvyšuje potrebu mobility a flexibility pracovníkov, ich schopnosť využívať nové technológie. Jej produktom je však aj sociálne vylúčenie veľkej časti ľudí, ktorí nespĺňajú prvé dve kritériá.

Vzdelávací systém by mal reagovať na zmeny v spoločnosti a z nich vyplývajúcu potrebu nových vedomostí a zručností. Fungujúci vzdelávací systém zohráva významnú úlohu v procese sociálnej zmeny. Umožňuje totiž ekonomickú a sociálnu mobilitu, čiže možnosť voľby individuálnych životných stratégií.

Školský systém a koncept vzdelávania, ako ho dnes poznáme, sa vyvinul z relatívne jednoduchého socializačného inštrumentu a spôsobu medzigeneračného podávania si informácií na zložitú sociálnu inštitúciu, zabezpečujúcu mnohé funkcie. Masová inštruktáž, podpora vedecko-technického pokroku, sociálna selekcia a výber pre povolanie sú len jedny z mnohých. So širšou štruktúrou spoločnosti ho spájajú nespočetné väzby a komplexné vzťahy. Úroveň a kvalita vzdelania ovplyvňuje reprodukčné a ekonomické správanie, výber životných stratégií, politickú orientáciu...

Pri skúmaní vzdelávacieho systému preto treba pristupovať k nemu ako k zložitému systému a skúmať ho na viacerých úrovniach. Na makroúrovni skúmať jeho funkciu v sociálnej štruktúre, najmä **jeho**

vzťah k hodnotovému systému, k sociálnej stratifikácii, k demografii, k ekonomii, k politickému systému. Na mezoúrovni sú predmetom záujmu štruktúra samotného systému a jeho fungovanie, na mikroúrovni potom vzťahy existujúce vo vnútri jednotiek, teda škôl a tried, úloha rodiny a prostredia študentov.

Hodnota a funkcia vzdelania v spoločnosti – stratifikácia a mobilita, nerovnosť a exklúzia

---

Príležitosť vzdelávať sa začala byť najmä v druhej polovici tohto storočia vnímaná ako základné ľudské právo a šanca na lepší život. Meritokratické spoločnosti čoraz viac alokujú sociálny status na základe dosiahnutého vzdelania. Existuje tiež priama úmera medzi úrovňou vzdelania a výškou zárobku, teda aj životnou úrovňou. Vzdelanie možno preto považovať za jeden z kľúčových faktorov životných šancí.

Znižovanie miery sociálnej exklúzie a chudoby¹ nezávisí výlučne od zlepšenia vzdelávacích podmienok, vyžaduje si sociálno-ekonomický zásah na viacerých úrovniach. Do veľkej miery je úspech v znižovaní sociálnej exklúzie daný i charakterom ekonomiky, jej formálnych a neformálnych pravidiel a motivácií, ktoré zakladajú pre správanie ľudí, podnikov, inštitúcií. Pravidlá v spoločnosti by mali

---

¹ Súčasnú diskusiu vo vzdelávaní a vzdelávacej politike sú, podobne ako v iných oblastiach verejnej politiky, poznačené potrebou boja proti chudobe v prudko sa rozvíjajúcej globálnej ekonomike. Pre definíciu tohto problému sa v súčasnosti využíva najmä koncept **sociálnej exklúzie** namiesto príliš úzko vymedzeného konceptu chudoby. Zdôrazňuje sociálnu izoláciu, ako najdôležitejší aspekt vylúčenia, ktorá je samozrejme sprevádzaná nedostatkom finančných prostriedkov, nezamestnanosťou. Taktáko izolovaní a vylúčení ľudia nie sú schopní participovať na ekonomickom, sociálnom a politickom živote spoločnosti, v ktorej žijú, čo spomaľuje následne celý jej vývoj.

motivovať k zhodnocovaniu majetku, ale i ľudského kapitálu. Ľudia vysoko kvalifikovaní a vzdelaní sú schopní lepšie sa prispôbiť zmenám na trhu práce a tiež individuálna návratnosť ich práce, a teda aj vzdelania, je v podobe mzdy vysoká. Pre ľudí s nízkou kvalifikáciou je ťažké získať vysoko produktívne zamestnanie a sú tiež oveľa zraniteľnejší zmenami v dopyte firiem po pracovných silách. Tento fakt nadobúda zvýšenú dôležitosť v čase reštrukturalizačných zmien, ktoré sa dejú v postkomunistických krajinách. Ekonomicky nevyhnutným zmenám v štruktúre určitých odvetví spojeným s rušením pracovných miest sa vedú prispôbiť oveľa lepšie ľudia s lepšimi zručnosťami a vyšším vzdelaním.

Reštrukturalizácia formálnych aj neformálnych inštitúcií, ktorá je súčasťou procesu transformácie, sa podpisuje pod marginalizáciu a vylúčovanie jednotlivcov a celých sociálnych skupín. Rolu tu hrajú individuálne charakteristiky ako vek, vzdelanie, pohlavie, veľkosť rodiny, sociálna skupina, miesto bydliska. Aktuálnosť tejto otázky na Slovensku vzrástla v priebehu posledných rokov, keďže predtým presadzovaná idea beztriednej spoločnosti a regulačné zásahy štátu zabraňovali veľkým sociálnym prepadom, ale aj vzostupom. Po odstránení umelých bariér sa však sociálna nerovnosť a reálna stratifikácia prejavili v celej svojej hĺbke a šírke. Ukazuje sa, že veľkú rolu tu hrá úroveň vzdelania. Ekonomické ťažkosti posledných rokov ešte viac prehĺbili rozdiely medzi majoritou a skupinami, ktoré boli už počas predošlého režimu marginalizované – napríklad mentálne a fyzicky postihnutými, etnickými menšinami.

V ďalšom texte načrtne teóriu sociálnej stratifikácie a definujeme tzv. vertikálnu chudobu. To nám umožní bližšie pochopiť pohyby, ktoré nastávajú v spoločnosti a umožnia nám hľadať odpoveď na dve dôležité otázky:

- Má vzdelávací systém nástroje na odstránenie, či aspoň zníženie vertikálnej

chudoby a s ňou spojeného vylúčenia zo spoločnosti?

- Sú tieto nástroje účinne používané, alebo je prax opačná a súčasné nastavenie vzdelávacieho systému vedie len k reprodukcii existujúcich problémov?

Tieto otázky nás budú sprevádzať touto kapitolou a hlbšej analýze budú podrobené v kapitole 3, v časti venovanej prístupu znevýhodnených skupín k vzdelaniu.

Sociálna stratifikácia, vertikálna chudoba

Počas obdobia komunizmu sa sformovali dve stratifikačné pyramídy – pyramída sociálneho kapitálu – vzt'ahov a pyramída materiálneho kapitálu – súkromného majetku. Boli navzájom komplementárne – sociálny kapitál podmieňoval možnosti vytvárania kapitálu materiálneho. Z týchto sa potom vyvinul stratifikačný systém, definovaný novými vzt'ahmi v spoločnosti. Dôležitú úlohu zohráva aj dnes práve sociálny kapitál, pretože znižuje riziko sociálneho prepadu jednotlivca. Okrem sociálneho prepadu jednotlivca môže v stratifikačnej štruktúre dochádzať aj k sociálnym prepacom celých skupín, t.j. k tzv. vertikálnej chudobe, ktorou sú celé skupiny vysúvané na okraj spoločnosti. Vertikálna chudoba je nielen nedostatkom materiálnym, ale predovšetkým sociálnym. Určujúcou kategóriou v tomto mechanizme vylučovania je nízke vzdelanie, kombinované s kvalifikáciou v odboroch, ktoré zanikajú. Zasiahnutí chudobou pociťujú, že všetky ich poznatky, schopnosti a kompetencie sa stali irelevantnými. Vysoká úroveň vzdelania a vysoká pracovná mobilita, ktoré existovali v komunistických štátoch, boli považované za záruku rýchleho prechodu z jedného usporiadania do druhého. Chudoba mala byť len prechodným javom, ošetrovaným sieťami sociálnej pomoci. História predošlých desiatich rokov však dokazuje, že tieto predpoklady neboli správne. Zvýraznili a prehĺbili sa nerovnosti v spoločnosti, objavila sa nezamestnanosť, chudoba, veľké skupiny ľudí sa ocitli na okraji spoločnosti. Školský systém namiesto toho, aby plnil

funkciu záchranného lana, keď záchranná sieť sociálnej pomoci zlyhala, spoluvytvára stav vylúčenia. Kým v minulosti bolo chudobu možno prekonať individuálnou životnou stratégiou, dnešná chudoba je dôsledkom systémových zlyhaní, okrem iných aj systému vzdelávania. Nedá sa prekonať inak než systémovou zmenou. Rovnosť šancí v prístupe k vzdelávaniu je základnou podmienkou pre redukciu chudoby, prameniacej z nedostatočnej prípravy na uplatnenie v ekonomike založenej na poznani, na informáciách. Vzdelávací systém však v skutočnosti sám produkuje nerovnosti, keďže niektorých vyberá a umožňuje im dosahovať vysoké výsledky, kým druhých necháva hlboko pod nimi. Tak vytvára základ pre stratifikáciu, ktorá často odráža sociálny pôvod, nie skutočné schopnosti. Vzdelávací systém preto do veľkej miery nemožno označiť za autonómny, keďže sa vo veľkej miere podieľa na reprodukcii sociálneho poriadku, a tým tiež sociálnych nerovností.

Sociálna exklúzia a vzdelávanie

Sociálna exklúzia znamená vylúčenie, či vytlačenie určitej skupiny na okraj spoločnosti na základe rôznych faktorov (pôvod, vek, sídlo, sociálne väzby, či majetok). Vzdelávanie hrá dôležitú úlohu v určovaní úspešnosti jedinca v spoločnosti, do veľkej miery ovplyvňuje jeho sociálny status i majetok. V nasledujúcom texte sa budeme zaoberať vzt'ahom sociálnej exklúzie a vzdelávania v SR a pozrieme sa na dva prípady s nimi spojené: úroveň funkčnej gramotnosti, ako jeden z prejavov sociálnej exklúzie vo vzdelávaní a mierou platieb rodičov spojených so vzdelávaním detí, ako jednou z jej možných príčin.

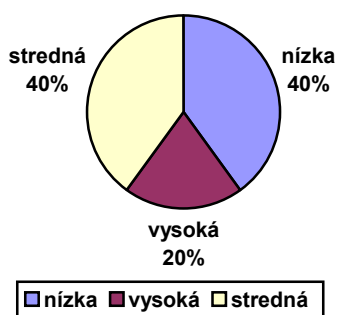
Funkčná gramotnosť

Súčasný trend všade vo svete naznačuje, že vzdelanie a vzdelávanie bude čoraz nevyhnutnejšie pre akékoľvek fungovanie jedinca v spoločnosti. Informácie sa stávajú najviac ceneným tovarom a skupiny, ktoré

k nim nemajú prístup, sú čoraz viac marginalizované a vylučované.

Okrem formálneho vzdelania, ktoré je výsledkom štúdia na určitom type školy, čoraz väčší význam má ovládanie zručností, ktoré umožňujú človeku orientovať sa v informačnej spoločnosti. Tieto schopnosti dostali zhrňujúci názov funkčná gramotnosť, niekedy sa im hovorí aj druhá gramotnosť. Ide o rôzne druhy činností, od práce s počítačom, schopnosti komunikovať e-mailom, používať mobilný telefón, či kreditnú kartu alebo ovládať sofistikovanejšie domáce spotrebiče. Výskum funkčnej gramotnosti realizoval Inštitút pre verejné otázky (IVO) v r. 2000 a podľa jeho výsledkov zoradil obyvateľov SR do troch kategórií podľa dosahovaného stupňa funkčnej gramotnosti (nízky, stredný a vysoký), zobrazených v nasledujúcom grafe.

Graf: I.1: Úroveň funkčnej gramotnosti obyvateľstva SR

Zdroj: Velišic, M.: *Druhá gramotnosť už aj na Slovensku*, SME 27. 7. 2000.

Výskum IVO uvádza, že asi „polovica dospeléj populácie sa prispôbuje novým spôsobom komunikácie veľmi alebo skôr ľahko. Medzi týchto ľudí patrí najmä mladšia generácia, ľudia s vyšším vzdelaním, kvalifikáciou a sociálnym statusom, obyvatelia väčších miest. Iba štvrtina opýtaných (26%) priznáva, že sa modernej technike prispôbuje veľmi alebo skôr ťažko. Pomerne veľká skupina ľudí (22%) sa však do takejto situácie ešte nikdy nedostala. „Outsideri“ sú najmä ľudia z radov najstaršej generácie, najnižšie vzdelaní, nekvalifikovaní pracujúci, ľudia s najnižším sociálnym

statusom, ľudia žijúci v najmenších obciach.“ Uvedený graf úrovne funkčnej gramotnosti by vyzeral inak na vzorke vysokoškolsky vzdelanej populácie – tam je úroveň funkčnej gramotnosti až 58%, u duševne pracujúcich a podnikajúcich ľudí až 79%. Okrem vzdelania je veľkým determinantom aj vek – uvedený prieskum bol realizovaný iba na dospeléj populácii, avšak predpokladá sa, že mladšia generácia je už oveľa „gramotnejšia“. Významným faktorom je tiež ekonomická aktivita, sociálny status či sídlo respondenta. Všeobecne však platí, že funkčná gramotnosť bude čoraz významnejším parametrom sociálnej stratifikácie.

Platby spojené so vzdelávaním

Prístup detí k vzdelaniu do veľkej miery ovplyvňuje jednak tzv. sociálny dopyt po vzdelaní zo strany žiakov a ich rodičov a jednak ochota a schopnosť rodičov hradiť náklady spojené so vzdelaním svojich detí.

Podľa výskumu, ktorý uskutočnili Stredoeurópsky inštitút pre ekonomické a sociálne reformy (INEKO) a Transparency International Slovensko (TIS) v roku 2000 ohľadne platieb rodičov za vzdelávanie detí, väčšina respondentov uviedla, že určitým spôsobom dotujú školu, ktorú ich deti navštevujú. Okrem školného u súkromných a cirkevných škôl totiž rodičia majú možnosť dobrovoľne prispieť škole rôznou formou: finančným príspevkom, vecným darom, vlastnou prácou, či iným spôsobom. Drvivá väčšina opýtaných (78%) školám svojich detí poskytuje dobrovoľné príspevky, a to najmä vo finančnej forme. Výnimkou sú respondenti, ktorých dieťa navštevuje vysokú školu, len 39% respondentov uviedlo, že im poskytlo dobrovoľný príspevok. Tieto dobrovoľné platby sú uskutočňované najmä z presvedčenia, že je to dobré pre dieťa (44,9%) a že ich pomoc vo forme príspevku je nevyhnutná pre fungovanie školy (36,4%).

Školská dochádzka dieťaťa stojí rodiča peniaze na pomôcky, stravovanie, dopravu,

ubytovanie. Aj keď z dlhodobého hľadiska je investícia do vzdelania vysoko návratnou, v krátkodobom horizonte je pre mnohé rodiny žijúce na hranici životného minima neúnosná. Prejavuje sa to nízkou podporou štúdia detí po skončení povinnej školskej dochádzky, v lepšom prípade strednej školy. Náklady pritom na každom vyššom stupni vzdelávania stúpajú.

Podľa výsledkov prieskumu, zaplatí napr. rodič dieťaťa na strednej odbornej škole s maturitou v priemere za mesiac 210 Sk za

Náklady na vzdelanie

Dobrym príkladom rastu platieb pri postupe na vyššie stupne vzdelania je platba za školské pomôcky, teda napr. za zošity, písacie potreby, učebnice, školské tašky, telocvičné úbory, apod. Asi 65% rodičov dieťaťa v materskej škôlke zaplatí za ne ročne do 750 Sk. Prechodom na ZŠ sa situácia výrazne mení. Do 750 Sk ročne sa zmestí len 17% rodičov, väčšina rodičov (21%) platí ročne asi 1001-1500 Sk, resp. 1501-2000 Sk (17,6%). Situácia na prvom a na druhom stupni ZŠ je takmer rovnaká. Podobnú štruktúru platieb s miernym posunom do vyšších pásem majú rodičia žiakov na gymnáziách (4- i 8-ročných), a do veľkej miery i na stredných školách s maturitou. Stredné školy bez maturity kladú nižšie nároky na peňažienky rodičov, väčšina sa pri výdavkoch na školské pomôcky zmestí do sumy 751-1000 Sk ročne (23%) a do 750 Sk (22,2%). Výraznejší posun do vyšších výdavkových pásiem nastáva po vstupe študenta na vysokú školu, mediánová hodnota je pri 2000 Sk ročne, a až 16% respondentov uviedlo, že ročne platí za školské pomôcky pri štúdiu na VŠ viac ako 5000 Sk.

učebnice a pomôcky (relevantné pre 95,6% respondentov), 287 Sk za dopravu (relevantné pre 82,6% respondentov), asi 707 Sk za ubytovanie na internáte či priváte (týka sa len 10,5% respondentov) a asi 400 Sk za stravovanie v škole (37,3% respondentov). Ak to porovnáme so životným minimom 1 nezaopatreného dieťaťa v rodine, čo je 1720 Sk, zistíme, že takmer celá časť tejto sumy ide v priemere len na niektoré náklady spojené so

vzdelávaním², okrem školného a dobrovoľných príspevkov pre školy. Pre nízkopríjmové rodiny preto predstavuje výraznú finančnú záťaž i zabezpečenie vzdelania s maturitou pre svoje deti. Vysokoškolské štúdium je pre takéto rodiny neúnosné a zvyčajne preváži motív čo najskoršieho zapojenia dieťaťa do pracovnej sféry už po skončení strednej školy. Takto môže čo najskôr prispievať do rodinného rozpočtu.

Súčasný systém školstva, i napriek tomu, že je deklarovaný ako bezplatný, spôsobuje, že rodiny s nízkymi príjmami limitujú dĺžku a spôsob vzdelávania svojich detí. Preferované je stredoškolské vzdelanie pred vysokoškolským, a také, ktoré je čo najbližšie k miestu bydliska. Do veľkej miery je problémom chýbajúci systém príspevkov a štipendií, ktorý by umožňoval štúdiu aj deťom z nižších sociálnych vrstiev a podporoval by tak mobilitu. Sociálny status a z neho sa odvíjajúce privilégiá a práva spoluvytvára práve dosiahnuté vzdelanie a čoraz viac jeho kvalita. Bezplatné štátne školstvo problém rovnosti prístupu nerieši, podobne súčasný spôsob financovania nerieši problém zabezpečenia kvality vzdelávania.

Pre sociálnu stratifikáciu a s ňou súvisiacu sociálnu mobilitu je pritom kvalita vzdelania a jeho prístupnosť v dnešnom svete určujúca. Je jedným z najdôležitejších nástrojov boja proti nerovnosti a exklúzii.

Premeny slovenskej spoločnosti

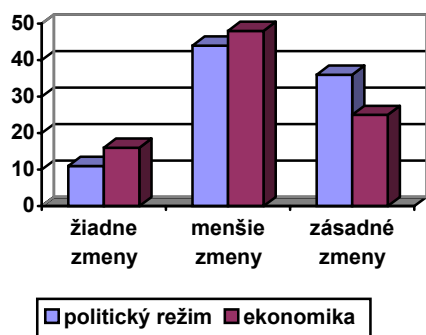
Slovenská spoločnosť má za sebou od novembra 1989 komplikovaný vývoj. V roku 1993 sa územným rozdelením ČSFR stala samostatným štátom, ktorý sa nachádza v procese výrazných zmien. Systémové zmeny prebiehajú vždy v očakávaní

² Ide len o hlavné náklady spojené so vzdelávaním, nezahŕňajú teda tiež mimoškolské stravovanie, oblečenie, vreckové, apod.

zlepšenia – so sebou však prinášajú množstvo nových problémov, nové sociálne situácie, ktorých riešenie vyžaduje nové vedomosti a zručnosti. Zmeny zasiahli celú spoločnosť, od jej riadenia, cez fungovanie inštitúcií, až po charakter sociálnej integrácie. Podľa výskumov IVO³ tieto zmeny vníma pozitívne len štvrtina dospeléj populácie. Prieskum IVO zo septembra 2001, kde sa respondentov pýtali, do akej miery bolo potrebné meniť politický režim a ekonomiku na Slovensku pred novembrom 1989, ukazuje, že ľudia sa stavajú k uskutočneným zmenám a reformám skepticky.

Graf I.2: Vnímanie potreby zmien

Zdroj: Velšic, M.: *Na Slovensku vládne nostalgia*

za minulosťou, SME, 21. 11. 2001

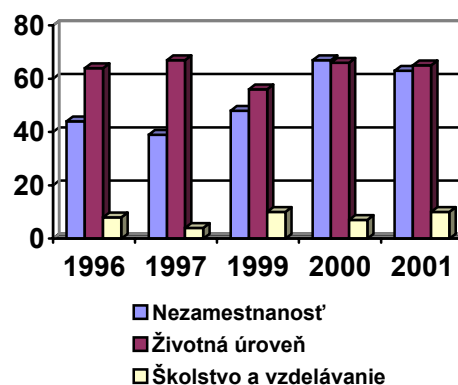
Ekonomické problémy, strata sociálnych istôt a rastúce sociálne nerovnosti sú negatívnymi dopadmi reformných zmien. Len malé percento ľudí v nich však vidí cestu k dlhodobému zlepšeniu, vníma najmä krátkodobé negatívne následky. Tomu nasvedčuje aj hierarchia spoločenských problémov, teda to, ako naliehavo vnímajú Slováci problémy v jednotlivých oblastiach verejnej sféry a akú dôležitosť im pripisujú (pozri graf I.3).

Na prvých miestach v rebríčku sa každoročne objavujú problémy nezamestnanosti a životnej úrovne. Politika a dodržiavanie demokratických princípov, ktoré boli vnímané ako veľmi závažné, po

³ Velšic, M.: *Na Slovensku vládne nostalgia za minulosťou*, SME, 21.11.2001

voľbách v roku 1998 ustúpili. Školstvo a vzdelávanie je až v druhej polovici závažných spoločenských problémov. V nízko hodnotenej akútnosti problémov školstva sa prejavuje akési zautomatizované vnímanie vzdelávacieho systému ako fungujúceho a bezproblémového, čo podporuje i vysoký efekt zotrvačnosti v jeho fungovaní. Poukazuje to aj na neschopnosť dívať sa na tieto problémy ako na prepojené a jednotlivé neželateľné javy vnímať ako symptómy poruchy systému.

Graf I.3: Hierarchia spoločenských problémov

Zdroj: Slovensko 1996, 1997, 1998-1999, 2000, 2001, *Súhrnná správa o stave spoločnosti. Inštitút pre verejné otázky*, Bratislava 1996-2001.

Vysoká nezamestnanosť, sociálna závislosť, kriminalita a užívanie drog mladistvými, a celková životná úroveň má často súvis priamo so zlyhaním politik verejnej sféry – systémov sociálnej politiky, politiky zamestnanosti, vzdelávacej politiky. Názor verejnosti ukazuje len malú vôľu po hlbších zmenách. Tie však jediné môžu priniesť dlhodobé a udržateľné ekonomické a sociálne zlepšenie.

Demografia

Demografický vývoj bol v poslednom desaťročí na základe údajov Štatistického úradu SR charakterizovaný postupným spomaľovaním reprodukcie obyvateľstva, pričom jeho hlavnými črtami bolo neustále

znižovanie plodnosti a pôrodnosti pri stagnujúcej úmrtnosti obyvateľstva. Aj keď tento trend je pozorovaný už od roku 1979, až od roku 1991 začína byť výrazný. Súvisí to najmä so zmenou systému. Transformácia ekonomického aj politického usporiadania mala a stále má veľký vplyv na reprodukčné správanie obyvateľstva. Socialistický systém podporoval rodiny s deťmi a poskytoval im zabezpečenie. Keď však začiatkom 90. rokov nastúpili prvé ekonomické reformy, ktoré priniesli výraznú sociálnu a príjmovú diferenciáciu, sprevádzanú rapídne rastúcou nezamestnanosťou a nedostatkom dostavaných bytových jednotiek, výrazne tak ovplyvnili mladé dvojice pri zakladaní rodín.

Tabuľka I.1: Počet detí v jednotlivých vekových skupinách delený počtom rokov v danej vekovej skupine

Rok/Vek	6 - 9	10 - 14	15 - 18	18 - 23
1990	89647	95341	90275	75245
1991	88467	93811	92743	77161
1992	87140	92544	94412	80286
1993	85295	91176	95079	83938
1994	83487	89585	95711	87449
1995	80977	88798	94761	90724
1996	79237	87679	93358	93099
1997	78235	86050	91734	94572
1998	76462	84398	89938	95145
1999	75209	82266	89099	94681
2000	72294	80217	88493	93651
2001	68158	78840	87197	92430
2002	64556	77297	85282	91050
2003	61056	75656	83425	89433
2004	59147	73286	80915	88634
2005	58352	70002	79169	87507
2006	57842	66369	78182	85888
2007	57457	63341	76421	84227
2008	57067	60442	75175	82103
2009	56576	58856	72258	80064
2010	55982	58122	68130	78691

Zdroj: Výskumné demografické centrum - Infostat, vlastné výpočty

Demografické trendy ovplyvnené neistou socio-ekonomickou situáciou majú dopad na vekové zloženie obyvateľstva. Prejavuje sa najmä na počte najmladšej populácie, detí a mládeže od 0 do 19 rokov, ktorej stále ubúda. Školstva, ako inštitúcie vytvorenej

najmä pre ľudí od 6 do 23 rokov, sa tento trend veľmi dotkne. Keďže sa neustále znižuje detská populácia a pokračuje proces starnutia obyvateľstva, počet žiakov v školách tiež klesá. Tabuľky I.1 a I.2 ukazujú prognózu početného zastúpenia jednotlivých vekových skupín do roku 2010. V roku 2010 by malo byť v jednotlivých vekových skupinách, ako sú uvedené v tabuľkách, o 17,9, 26,3, 21,9 a 14,9% menej detí než v roku 2001. Ešte výraznejšie sa pokles prejaví, ak porovnáme rok 1990 s rokom 2010: pokles žiakov vo vekových skupinách 6-9 a 10-14 rokov bude až 49,4% a 47,2% (2001=100%).

Tabuľka I.2: Počet detí v jednotlivých vekových skupinách delený počtom rokov v danej vekovej skupine, 2001=100

Rok/Vek	6 - 9	10 - 14	15 - 18	18 - 23
1990	131,5	120,9	103,5	81,4
1991	129,8	119,0	106,4	83,5
1992	127,8	117,4	108,3	86,9
1993	125,1	115,6	109,0	90,8
1994	122,5	113,6	109,8	94,6
1995	118,8	112,6	108,7	98,2
1996	116,3	111,2	107,1	100,7
1997	114,8	109,1	105,2	102,3
1998	112,2	107,0	103,1	102,9
1999	110,3	104,3	102,2	102,4
2000	106,1	101,7	101,5	101,3
2001	100,0	100,0	100,0	100,0
2002	94,7	98,0	97,8	98,5
2003	89,6	96,0	95,7	96,8
2004	86,8	93,0	92,8	95,9
2005	85,6	88,8	90,8	94,7
2006	84,9	84,2	89,7	92,9
2007	84,3	80,3	87,6	91,1
2008	83,7	76,7	86,2	88,8
2009	83,0	74,7	82,9	86,6
2010	82,1	73,7	78,1	85,1

Zdroj: Výskumné demografické centrum - Infostat, vlastné výpočty

Spoločenský dopyt po vzdelaní

Stav a vývoj počtu detí vo vekových skupinách, priradených jednotlivým stupňom škôl, súvisí s javom, ktorý sa nazýva spoločenský dopyt po vzdelaní. Je to kvantitatívne vyjadrený záujem o vzdelanie a dá sa odhadnúť na základe počtu prihlášok na štúdium na jednotlivých školách, pričom treba brať do úvahy podmienky a charakteristiky jednotlivých stupňov. Ako už bolo spomenuté v úvode, socializmus zanechal dedičstvo vysokej úspešnosti školskej dochádzky a princíp bezplatného vzdelávania. Z týchto dvoch faktorov vyplývajú vlastnosti dopytu po vzdelaní, aj keď ten sa za posledných desať rokov tiež transformoval a je rozdielny na jednotlivých úrovniach a na jednotlivých typoch škôl.

Povinná školská dochádzka tvorí 10 rokov, teda trvá do 16-teho (príp. 17-teho) roku života. Žiaci a v nižšom veku predovšetkým ich rodičia sú postavení pred otázku voľby ďalšieho typu vzdelávania zväčša⁴ po ukončení deviateho ročníka na ZŠ, teda vo veku 14-15 rokov dieťaťa. Na úrovni stredných škôl nie sú k dispozícii celoslovenské údaje o počte prihlášok na jednotlivé školy, ale podľa vývoja počtu študentov na jednotlivých typoch škôl sa dá usudzovať, že stále viac rastie záujem o školy, ktoré pripravujú študenta pre vyšší stupeň vzdelania. Tabuľka I.3 ukazuje zmeny počtov študentov na 3 základných typoch stredných škôl, ktoré, aj keď sú badateľné, stále sú ovplyvnené rigidnosťou systému. Ten určuje obmedzenú kapacitu škôl, a preto i keď dopyt je možno väčší, než indikujú počty študentov na jednotlivých školách, školy sa mu nie dostatočne prispôbujú.

S prijímacím procesom na stredné školy

⁴ Časť rodičov a žiakov uskutoční toto rozhodnutie i skôr, keďže po ukončení prvého stupňa ZŠ môže žiak absolvovať prijímacie konanie na 8-ročné gymnázium.

súvisí i podstatná otázka efektívnosti. Prijímacím procesom by sa mali žiaci, podľa svojich schopností a predpokladov a podľa dostupných kapacít, zaradiť na stredné školy, ktorých štúdiom preferujú. Súčasná podoba prijímacieho procesu je odlišná od tejto ideálnej definície predovšetkým v dvoch oblastiach: v obsahu prijímacích skúšok a v narušenej motivácii žiakov vybrať si skutočne školy podľa svojich preferencií.

Ponuka a dopyt po vzdelaní

Skôr než žiaci v 9. ročníku podajú jedinú záväznú prihlášku na strednú školu, dostávajú k dispozícii informáciu o predbežnom záujme všetkých študentov v okrese o jednotlivé školy a o plánoch jednotlivých škôl prijať nových žiakov na ich študijné a učebné odbory. Táto informácia je vodítkom pri rozhodovaní o výbere školy na prihlášku. Žiaci sú pri súčasnom nastavení systému motivovaní vybrať si automaticky „druhú najlepšiu“ alternatívu, ako vysvetľujeme v ďalšom texte.

Napríklad v okrese Trnava (údaje za šk. rok 2001/2002) je vysoký predbežný záujem o gymnázia, ponuku prevyšuje o 56%. Vysoký je i predbežný záujem o niektoré SOŠ, napr. o štúdium v odbore elektrotechnika (ponuku prevyšuje o 63%), colná deklarácia, tiež o obchodné a hotelové akadémia a zdravotnícku školu. Spomedzi všetkých SOU, len na SOU obchodnom prevyšuje predbežný záujem ponúkanú kapacitu.

Hlavným obmedzením rodičov a žiakov je možnosť podať si len 1 prihlášku na štúdium na strednej škole. Keďže prijímacie skúšky na väčšinu škôl (okrem konzervatórií a 8-ročných gymnázií) sa konajú v jeden deň a počas nich sa kapacita na najžiadanejších školách naplní, je pre žiakov prirodzene veľmi rizikové uchádzať sa o štúdium na najžiadanejších a najkvalitnejších školách. Riziko, že neuspjú vo veľkej konkurencii, ktorú nevedia vopred odhadnúť, a tak budú odsúdení na absolvovanie druhého kola prijímacích skúšok len na školách, kde ostali voľné miesta, ich prirodzene nabáda k výberu škôl s nižším záujmom žiakov

a škôl s nižšou kvalitou. Súčasnú nastavenie systému ich teda motivuje vzdať sa šance študovať na nimi najpreferovanejšej škole, po ktorej je vysoký dopyt, v prospech školy, na ktorej majú najväčšiu pravdepodobnosť uspieť už v prvom kole prijímacích pohovorov. Tejto problematike sa podrobnejšie venujeme pri analýze návrhu školského zákona v kapitole 4.

Tabuľka I.3: Počet študentov na stredných školách, 1990-1999

Rok	Gymnázia	SOS	SOU
1990	55 949	79 941	168 000
1991	59 347	84 468	156 510
1992	63 678	91 298	152 325
1993	68 088	98 986	151 128
1994	72 114	106 136	155 136
1995	76 436	110 871	155 936
1996	80 023	113 997	152 009
1997	80 925	109 280	141 908
1998	82 038	103 348	130 312
1999	78 360	91 610	111 224

Zdroj: vlastné výpočty na základe údajov ÚIPS

U vysokých škôl je, pokiaľ ide o obmedzenosť ponuky, problém markantnejší vzhľadom na dostupné agregátne dáta a ich neskreslenosť limitom

jedinej prihlášky, ako je to pri stredných školách. Záujem o štúdium na vysokej škole je na Slovensku značný, počet prihlásených a počet prijímaných je vo veľkom nepomere, najmä na najžiadanejších odboroch (právo, ekonómia, medicína, ai.). Z toho vyplývajú veľké tlaky na študentov, pokiaľ ide o požiadavky a veľké tlaky na samotné školy a ich pedagógov. Prijímací proces sa vníma ako veľmi korupčný. Podľa výskumu Svetovej banky z roku 2000 (<http://www.government.gov.sk/> bojprotikorupcii), 12% študentov uviedlo, že používa úplatky ako spôsob zlepšenia prospechu a prijatia na školu. U vysokých škôl je to až 22% všetkých študentov. Rôzne prípravné kurzy, ktoré organizuje univerzita, alebo súkromné konzultácie vyučujúcich patria k typickému koloritu vysokého školstva.

Vysoký záujem o vysoké školy môže byť dôsledkom troch javov. Nízka nezamestnanosť absolventov vysokých škôl oproti absolventom stredných škôl, pomerne vysoké platy absolventov univerzít a v neposlednom rade tiež vysoký sociálny status vysokoškolsky vzdelaných ľudí.

Tabuľka I.4: Spoločenský dopyt po vzdelaní, 1990 - 1999

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Absolventi SŠ s maturitou (môžu sa uchádzať o VŠ štúdium)	34 513	39 303	41 073	42 333	45 908	48 770	55 502	57 161	58 380	51 283
Prihlášky na VŠ	27 617	42 707	68 814	81 114	73 810	93 866	89 996	116 706	123 719	115 052
Novo-prijatí štud. do 1. ročníka VŠ										
Celkove	13 404	13 178	16 008	18 093	20 027	20 809	22 293	23 120	23 212	22 866
% z 18-roč.	15,9	14,9	17,2	19,3	21,1	21,8	23,3	24,1	25,4	25,5
Medziročná zmena	1,03	0,98	1,21	1,13	1,11	1,04	1,07	1,04	1	0,98
Index voči roku 1990	1	0,98	1,19	1,35	1,49	1,55	1,66	1,72	1,73	1,7

Zdroj: Ministerstvo školstva, Ústav informácií a prognóz školstva

Ekonomika a školstvo

Vzťah medzi vzdelávaním a ekonomikou je obojsmerný: školstvo sa musí prispôbiť potrebám a možnostiam ekonomiky, na

druhej strane možnosti a potenciál ekonomiky sú do veľkej miery ovplyvnené kvalitou vzdelávania v krajine. Tento vzťah možno preložiť do dvoch základných otázok: Ako zabezpečiť, aby školstvo dostatočne rýchlo odpovedalo na potreby ekonomiky? Ako financovať školstvo, aby sa ekonomický potenciál krajiny rozvíjal?

Podobné otázky možno pozorovať i v súčasných diskusiách v rámci Európskej únie, kde je dôraz na schopnosť ekonomík konkurovať na globálnom trhu. Základnou tézou pritom je, že európske vzdelávacie systémy musia flexibilne reagovať na zmeny vo výrobe a prispievať k rastu európskych ekonomík a k zaisteniu ich schopnosti konkurovať vo svete. Tlak ekonomiky ovplyvňuje oblasť vzdelávacej politiky a aj pedagogickú teóriu a výskum.

Pri analýze vzťahu školstva a ekonomiky SR sa môžeme zamerať na dva hlavné okruhy: na finančné zdroje, ktoré ekonomika školstvu poskytuje a na spätnú väzbu ekonomiky vyjadrenú stavom na trhu práce.

Školstvo v SR je financované prevažne zo štátneho rozpočtu, a to z kapitoly MŠ SR a kapitol jednotlivých rezortov, ktoré sú zriaďovateľmi škôl.⁵ Na niektoré školy prispievajú aj obce (najmä na ZŠ a materské školy), táto suma je však zanedbateľná v porovnaní s celkovým objemom prostriedkov. Školy môžu disponovať tiež tzv. mimorozpočtovými príjmami (napr. poplatky za materské školy, školské kluby, základné umelecké školy, ubytovanie stredoškolských študentov, a pod.).

Od celkových zdrojov, ktoré do školstva plynú, treba odpočítať tie príjmy škôl (rozpočtových organizácií), ktoré plynú priamo do štátneho rozpočtu a v školstve sa nepoužijú. Výsledná suma v tabuľke I.5 – čisté výdavky na školstvo – hovorí o tom, aká suma z verejných zdrojov, vrátane mimorozpočtových príjmov je k dispozícii pre školstvo. Ak výsledné sumy upravíme indexom spotrebiteľských cien (CPI, 1995=100), vidíme, že v roku 1991 tvorili čisté výdavky na školstvo 27,59 mld. Sk a v roku 2000 klesli na 24,58 mld. Sk.

V tabuľke I.6 vidíme, že objem zdrojov pre školstvo klesol počas obdobia 1991-2000 asi

o štyri miliardy (v stálych cenách roku 1995), teda asi o 13,5%. Počet detí vo vekovej skupine 6-23 rokov za posledné desaťročie klesol o 3,8%.

Počas posledného desaťročia dosiahli verejné výdavky na školstvo svoje minimum v roku 1994, a to vo výške 21,26 mld. Sk (v stálych cenách roku 1995). Tieto údaje dopĺňajú pomerové ukazovatele v tabuľke I.6. Ukazujú, ako sa v poslednom desaťročí vyvíja podiel verejných výdavkov na školstvo (resp. výdavkov kapitoly MŠ SR) v porovnaní s HDP. Podrobnejšou analýzou financovania školstva sa zaoberáme v kapitole 3.

---

⁵ Ide najmä o SOU a SPV v rámci viacerých ekonomických rezortov, zdravotnícke školy, ale aj školy Ministerstva obrany a Ministerstva vnútra.

Tabuľka I.5: Štruktúra zdrojov vzdelávacieho systému (mld. Sk)

Zdroje / Rok	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Ústredná št. správa (MŠ SR)	14,15	17,61	19,60	19,17	18,98	25,71	25,76	30,37	31,54	33,62	35,24
Ústredná št. správa (okrem MŠ SR) ^{a)}	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	1,31	1,47	1,58	1,51	1,56	1,85
Obce ^{b)}	n/a	n/a	n/a	0,07	0,09	0,09	0,13	0,12	0,07	0,05	0,05
Mimorozpočtové príjmy ^{c)}	n/a	n/a	n/a	n/a	0,27	0,35	0,47	0,45	0,47	0,58	1,12
SPOLU	14,15	17,61	19,60	19,24	19,35	27,46	27,84	32,52	33,59	35,81	38,27
Ostatné ^{d)}	1,36	1,27	1,50	1,78	1,91	1,09	1,10	1,07	1,03	1,18	1,79
Čisté výdavky na školstvo	12,80	16,34	18,10	17,46	17,44	26,37	26,74	31,45	32,56	34,63	36,48

a. Údaje poskytli jednotlivé ministerstvá iné ako MŠ SR. Skutočné výdavky okrem MZ SR, kde uvádzame plánovaný rozpočet. Tieto údaje korešpondujú aj s tabuľkou I.6

b. Zdroj: Ministerstvo financií SR

c. Mimorozpočtové príjmy sa sledujú až od r. 1994.

d. Príjmy vzdelávacích inštitúcií (rozpočtových organizácií), ktoré tvoria príjmy štátneho rozpočtu a nepokrývajú teda náklady týchto organizácií.

Zdroj: Ústav informácií a prognóz školstva okrem „Ústredná št. správa (rezorty)“ a „Obce“

Tabuľka I.6: Verejné výdavky na školstvo ako podiel z HDP a zo štátneho rozpočtu (podrobná tabuľka sa nachádza v prílohe publikácie)

Ukazovatele	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Verejné výdavky na školstvo ako % HDP (bež. ceny) ^{a) d)}	5,49	5,51	5,90	5,21	4,39	5,31	4,84	4,97	4,68	4,59	4,31
Výdavky št. rozpočtu (kap. MŠ SR) na školstvo ako % HDP (bež.ceny) ^{a) d)}	5,1	5,51	5,9	5,2	4,38	5,05	4,55	4,71	4,46	4,39	4,14
Výdavky št. rozpočtu (kapitola MŠ SR) v stálych cenách ^{a) d)}	n/a	29,74	30,10	23,89	20,86	25,71	24,35	27,05	26,32	25,38	24,76
Verejné výdavky na školstvo v stálych cenách ^{c) d)}	n/a	29,74	30,10	23,98	21,26	27,46	26,31	28,97	28,04	27,03	25,79
CPI (1995=100)	n/a	59,22	65,11	80,24	91,002	100	105,81	112,3	119,8	132,5	148,4

a. Zdroj: Ústav informácií a prognóz školstva

b. Zdroj: Ministerstvo financií SR

c. Verejné výdavky na školstvo tvoria: výdavky št. rozpočtu (kapitola MŠ SR), výdavky obcí na školstvo od r. 1993, od r. 1995 aj výdavky iných rezortov (kde za MZ SR len plánovaný rozpočet, MDPT SR, MVRR SR, MP SR, MPSVaR SR, MK SR, MH SR, MO SR, MV SR skutočné výdavky). Údaje za tieto rezorty pred r. 1995 a za obce pred r. 1993 nie sú dostupné.

d. Na určenie čistých verejných výdavkov na školstvo a čistých výdavkov št. rozpočtu na školstvo treba odpočítať príjmy vzdelávacích inštitúcií, ktoré tvoria príjem št. rozpočtu a nemôžu byť použité v školstve. Túto kalkuláciu sme nevykonali, aby bolo možné vykonať ostatné výpočty priamo s celkovým štátnym rozpočtom (kapitola MŠ SR) a jeho bežnými a kapitálovými výdavkami.

Vo verejnej diskusii na Slovensku sa viac ako o celkových zdrojoch školstva hovorí o výdavkoch na vysoké školstvo. Vláda SR sa zaviazala zvyšovať rozpočet na vysoké školstvo počas štyroch rokov ročne o 0,1% HDP, čo minulý rok aj realizovala (zvýšila zhruba o 700 mil. korún nominálny rozpočet na vysoké školy, pričom však časť išla na navýšenie počtu prijatých študentov). Až v roku 2003 by rozpočet vysokých škôl mal tvoriť 1% HDP, zatiaľ čo v krajinách OECD je to v priemere 1,33 % HDP. Samozrejme, výška HDP na jedného obyvateľa je v krajinách OECD vyššia ako na Slovensku.

Vzdelávanie a trh práce

Najvýznamnejší prínos vzdelávania z hľadiska ekonomiky je príprava ľudí pre trh práce. Kvalita ľudského kapitálu spätne ovplyvňuje hospodárske výsledky. Výnosom zo vzdelania je zvýšenie produktivity jedinca. Profituje z neho celá spoločnosť a aj jediniec sám. Tomu sa investície do vzdelania vracajú v podobe mzdy za prácu, ktorú na základe vzdelania vykonáva. Neúspešný vzdelávací proces nezvyšuje produktivitu a má teda negatívny dopad na hospodárstvo štátu. Takisto súvisí s nezamestnanosťou.

Nezamestnanosť, výška plátov a dopyt po vzdelaní sú navzájom prepojené. Je prirodzené, že rastie záujem o ten typ vzdelania, ktoré pre absolventa minimalizuje problém nezamestnanosti a je vysoko odmeňované. V ideálnom prípade by každý typ a stupeň vzdelania ponúkal uplatnenie v rámci existujúcej potreby trhu. Nefunkčný systém však generuje absolventov bez reálneho uplatnenia.

Za hlavnú príčinu nezamestnanosti v SR sa označuje pokles dynamiky ekonomického rastu a pokles efektívnej výkonnosti slovenského hospodárstva. Vývoj nezamestnanosti v SR je, okrem iných dôležitých faktorov, ovplyvnený aj nedostatočnou väzbou medzi školským systémom a trhom práce.

Tabuľka I.7 ukazuje všeobecný trend na trhu práce, priamu úmernosť medzi výškou dosiahnutého vzdelania a dlhodobou nezamestnanosťou danej vzdelanostnej skupiny.

Tabuľka I.7: Miera nezamestnanosti podľa stupňa dosiahnutého vzdelania, 1994 – 1999

	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Celkove	14,1	12,4	10,8	11,6	11,9	17,2
Základné	27,7	27,3	23,9	27,6	25,8	35,4
Učňovské	14,8	13,4	11	11	12,7	18,1
Stredné odborné	14	13,2	10,2	11,3	10,8	20,6
SOU s maturitou	16,1	9,9	8,2	10,6	9,6	15,6
Gymnázium	13,8	14,7	12,1	14,6	13,8	17,3
Úplné stredné odborné	10,3	7,4	7,7	8,3	8,7	13,6
Vyššie odborné	-	-	3,5	6,1	4,5	6,1
VŠ	3,9	2,9	3,5	3,3	4,1	6
bez vzdelania	44,2	39,5	64,3	66,7	88,5	40

Zdroj: Štatistický úrad SR

Charakteristickou črtou nezamestnanosti na Slovensku je veľké zastúpenie mladých ľudí medzi 15-tym a 29-tym rokom života v radoch nezamestnaných, pričom osobitným problémom v rámci tejto vekovej skupiny je nezamestnanosť absolventov. Existuje samozrejme diferenciacia medzi uplatnením absolventov jednotlivých typov škôl, avšak vo všeobecnosti platí, že nezamestnanosť absolventov stredných škôl je pomerne vysoká. Koncom júna 2001 bolo evidovaných 28 390 nezamestnaných absolventov škôl, čo predstavuje 5,6 % z celkového počtu evidovaných nezamestnaných. V rámci skupiny nezamestnaných absolventov škôl tvorili najvýraznejšiu skupinu nezamestnaní absolventi stredných odborných učilíšť.⁶ V tabuľke I.7 môžeme sledovať vývoj nezamestnanosti počas obdobia 1994-1999 v rámci skupín obyvateľov podľa stupňa dosiahnutého vzdelania. Údaje ukazujú priepastný rozdiel medzi vysokou

⁶ Správa o sociálnej situácii v I. polroku 2001, Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny

nezamestnanosťou ľudí bez vzdelania alebo len so základným vzdelaním a na druhej strane veľmi nízkou nezamestnanosťou ľudí s VŠ alebo vyšším odborným vzdelaním.

Motiváciu a dopyt po vzdelaní určuje aj výška mzdy odvíjajúca sa od typu a stupňa ukončeného vzdelania. Návratnosť vzdelania v podobe mzdy ukazuje tabuľka I.8. Mzdy rastú v závislosti od výšky dosiahnutého vzdelania. Pri ukončenom základnom vzdelaní tvorí hrubá priemerná mzda 75,4% z priemernej mzdy (v druhom štvrtroku 2001 táto bola 12 064 Sk). Absolventi strednej školy bez maturity zarábajú v priemere 87,1% priemernej mzdy zamestnancov v národnom hospodárstve, u absolventov strednej školy s maturitou je to 96,1% priemernej mzdy. Absolventi vysokých škôl zarábajú 168,8% priemernej mzdy. Kým návratnosť vzdelania na nižších stupňoch rastie rovnomerne, medzi návratnosťou stredoškolského vzdelania a návratnosťou vysokoškolského vzdelania je veľmi veľký rozdiel. Bolo už spomínané, že v dnešnej informačnej spoločnosti je jedine vyššie a kvalitnejšie vzdelanie dostatočnou prípravou na produktívne zamestnanie s vysokou návratnosťou.

Tabuľka I.8: Štruktúra miezd. Priemerné hrubé mzdy podľa stupňa dosiahnutého vzdelania, 1996 – 1998

Rok / Stupeň vzdelania	1996	1997	1998	prie- mer
% priemernej mzdy, podľa stupňa vzdelania:				
Základné	81,7	66,1	78,3	75,40
Učňovské	94,5	86,1	92,6	91,10
Stredné odborné	87,6	75,3	86,4	83,10
Úplné stredné odborné	93,9	93,9	101,3	96,40
Gymnázium	99,6	86,9	101,0	95,80
Vysokoškolské	156,9	189,1	158,6	168,20

Zdroj: Lubyová (2000), str. 173, vlastné výpočty

Vzdelávanie a politika

Súčasná vláda si určila svoju prioritu v oblasti vzdelávania „v zastavení úpadku a vo

vzostupnom koncepčnom rozvoji výchovy a vzdelávania, ako aj v zaistení rovnosti v prístupe ku vzdelaniu“. Vo svojom programovom vyhlásení sa zaviazala, že vytvorí dlhodobú koncepciu rozvoja výchovy a vzdelávania a v nadväznosti na ňu pripraví nový školský zákon.⁷

Pri jej tvorbe mala zohľadniť pripomienky a stanoviská rozhodujúcich politických strán, predstaviteľov regiónov, zamestnávateľov, odborov, učiteľskej i rodičovskej verejnosti tak, aby sa stala základom rozvoja školstva najbližších 15-20 rokov bez ohľadu na striedanie vlád. Začiatkom roka 2000 bol predložený na verejnú diskusiu projekt Milénium - návrh koncepcie rozvoja výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike. Tento dokument vychádza z trendov vzdelávania vo vyspelých európskych krajinách. Na základe pripomienok bol vypracovaný návrh Národného programu výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike na najbližších 15 až 20 rokov.

V oblasti zabezpečenia rovnosti prístupu k vzdelaniu vláda garantuje právo každého občana na bezplatnú výchovu a vzdelávanie v rozsahu jeho schopností vzdelávať sa najmenej dovtedy, kým sa nestane svojprávnym subjektom na trhu práce. Ak však vezmeme do úvahy pomer nákladov na vzdelávanie v bezplatnom školskom systéme a príjmy chudobnejších rodín, rovnosť nie je tým, čím sa zdá. Túto tému naplno otvoril pripravovaný vysokoškolský zákon a problematika financovania vysokých škôl a školného, ktorej sa venujeme v osobitnej analýze v kapitole 4.

V nasledujúcom texte predstavíme pohľady relevantných strán, ktoré by sa podľa súčasných prieskumov verejnej mienky dostali do parlamentu, na vzdelávaciu politiku. Nie je prekvapujúce, že slovenské strany nepovažujú vzdelávanie za prioritu vo svojich programoch, nakoniec odráža to i v

⁷ Analýzou návrhu školského zákona a dlhohodej koncepcie rozvoja výchovy a vzdelávania sa zaoberá kapitola 4.

úvode tejto časti prezentované vnímanie problémov spoločnosti občanmi. Takisto možno programom vyčítať vnútornú nekonzistentnosť – strany na jednej strane navrhujú zvyšovanie verejných výdavkov (napr. vo forme vyššieho financovania školstva), ale súčasne presadzujú znižovanie daní.

Ak by sa voľby konali začiatkom novembra 2001, podľa prieskumu verejnej mienky uskutočneného Štatistickým úradom SR, do parlamentu by sa dostalo osem politických subjektov. Hnutie za demokratické Slovensko, Smer, Strana maďarskej koalície, Slovenská demokratická a kresťanská únia, Aliancia nového občana, Kresťansko-demokratické hnutie, Slovenská národná strana a Strana demokratickej ľavice, v poradí podľa počtu percent zostupne. Keďže školstvo a vzdelávanie je jednou z najvýznamnejších trvalých priorít spoločnosti, každá z týchto strán ho vo svojom programe takto identifikuje.

Postoje k vzdelávaniu sú poznačené orientáciou a ideológiou strán. Toto sú niektoré z téz. Vzdelávanie ako celoživotný proces je v programovom vyhlásení HZDS prítomné. Základnými hodnotovými prvkami vzdelávania sú v ich ponímaní kresťanské kultúrne dedičstvo, ľudské práva a akceptovanie základných kresťanských ideálov. Prioritou je jeho dostupnosť na všetkých stupňoch.

Strana SMER považuje za „najperspektívnejšiu dlhodobú investíciu kultiváciu ľudského kapitálu – v záujme budúcej hospodárskej, sociálnej a kultúrnej prosperujúcej a vzdelanej spoločnosti vo veku informatizácie a humanizácie“. V základnom školstve podporuje osobitný prístup k talentovaným deťom. Na univerzitách chce vytvárať nové, atraktívne študijné odbory, s dôrazom na využívanie nových technológií. SMER odmieta akékoľvek politické zásahy do výchovného, vzdelávacieho a vedeckého procesu.

Strana maďarskej koalície vidí príčiny krízového stavu školstva v tom, že od roku 1989 nedošlo k vybudovaniu principiálne nového školského systému. SMK tvrdí, že sa nezmenila koncepcia výchovno-vzdelávacej sústavy založenej na ideách komunizmu a že súčasný školský systém nie je kompatibilný so školstvom štátov EÚ. Jedným z hlavných cieľov školskej politiky SMK je zabezpečenie vzdelávania slovenských občanov maďarskej národnosti v ich materinskom jazyku.

Školská politika SDKÚ v oblasti školstva smeruje k podpore „politiky vzdelanostného rastu z hľadiska potrieb trhu“, presadzovania väčšieho priestoru pre súkromné a cirkevné školy, k rovnoprávnosti všetkých druhov škôl. V rámci financovania vzdelania chcú podporovať spolučasť študenta pri financovaní vysokoškolského štúdia. Plánuje sa zavedenie mechanizmu štipendií a pôžičiek, ktoré zabezpečia, aby študenti z chudobnejších rodín neboli v nevýhode. Základné školstvo má byť v plnom rozsahu financované z verejných zdrojov.

ANO sa zasadzuje o transformáciu tradičnej školy na modernú školu tretieho tisícročia, schopnú pripraviť mladú generáciu na život a prácu.

KDH je za postupné „zvyšovanie podielu z HDP, ktorý štát dáva do školstva, s cieľom priblížiť sa k európskemu priemeru, presunutie kompetenčnej správy základných škôl na obce, diverzifikáciu školského systému vo vzťahu k typu škôl a formám štúdia, umožnenie vzniku ďalších štátnych a súkromných škôl, finančné zrovnoprávnenie štátnych a cirkevných škôl, umožnenie konať prijímacie skúšky na viacerých školách aj pri vstupe na strednú školu, odbúranie administratívnych bariér pri založení školy, činnosti školy, vo finančnom hospodárení, reformu VŠ systému (podľa Návrhu koncepcie vysokoškolského vzdelávania pre 21. storočie).“⁸

---

⁸ KDH, Program 700 dní

Slovenská národná strana vo svojom programe vyjadruje potrebu budovať školstvo na národnom princípe „s dôrazom na jeho postupné, obsahové i organizačné zblížovanie so školstvom vo vyspelých európskych krajinách“. Základná škola v koncepcii SNS musí zabezpečovať vyučovanie v štátnom jazyku pre všetkých občanov bez rozdielu.

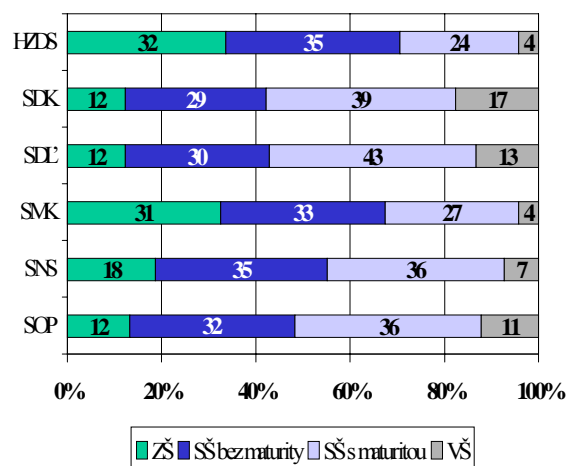
Základné hodnoty politiky SDE sú solidarita, sociálna spravodlivosť a rovnosť. Rovnosť vnímajú veľmi silne cez prístup k zdraviu a vzdelaniu. SDE veľmi tvrdo vystupuje proti zavedeniu poplatkov za štúdium na vysokých školách. Považuje bezplatné vzdelanie za najväčšiu investíciu do rozvoja spoločnosti. Zasadzuje sa o transformáciu celého systému a zavedenie informačných technológií.

Skoro všetky z uvedených programov vidia cestu v približovaní sa európskym štandardom a prispôbení vzdelávania novým tendenciám – predovšetkým zavedením nových technológií, väčšej prepojenosti školstva a trhu práce a celoživotnému vzdelávaniu. Kriticky vnímajú tie prvky, ktoré odporujú ich programovým princípom a orientácii. Dá sa však skonštatovať, že všetky len deklaratívne podporujú premenu a transformáciu školy. Do akej miery, to sa dá odhadovať len podľa ich všeobecnej otvorenosti voči reformám. Je otázne, či politika jednotlivých strán v oblasti vzdelávania zaväzujú občanov, ktorí túto oblasť nevnímajú ako problémovú (pozri graf I.2). Isté však je, že vzdelanie voličov, naopak, zaväzuje pri volebnom rozhodnutí.

Vzdelanostná štruktúra voličov strán je dobrým ukazovateľom vzťahu vzdelania a vyznávaných hodnôt v občianskej spoločnosti.

Dôležitým elementom pri formovaní postojov a názorov je, ako sa ukázalo vo voľbách '98, aj dosiahnuté vzdelanie.

Graf I.5: Vzdelanostná štruktúra voličov strán SR v parlamentných voľbách 1998

Zdroj: Bútorá, M. - Mesežnikov, G. - Bútorová, Z. (ed.): *Slovenské voľby '98 Kto? Ako? Prečo?* IVO, Bratislava 1999.

Výrazné rozdiely v profile voličov HZDS a SDK boli z hľadiska vzdelania, a to najmä v najnižšej a najvyššej kategórii. Tento preferenčný trend z hľadiska vzdelanostného profilu je stále aktuálny. Podľa prieskumu verejnej mienky, uskutočnenom v októbri 2001 Štatistickým úradom SR voličské preferencie HZDS klesajú s dosiahnutým stupňom vzdelania. HZDS by v októbri 2001 volilo 42% so základným vzdelaním, 26% s neúplným stredoškolským vzdelaním, 18% s úplným stredoškolským a len 14% s vysokoškolským vzdelaním. Naopak, najvyššie hodnoty voličských preferencií medzi vysokoškolsky vzdelanými dosahuje stále pokračovateľ SDK - SDKÚ- až 22%.